

Західноукраїнська організація

“Центр правничих ініціатив”

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА НАПРЯМИ
РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ
У ХХІ СТОЛІТТІ**

22–23 серпня 2014 р.

Львів

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ЯК РІЗНОВИДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ

Із набуттям Україною незалежності та переорієнтацією її у політичній і соціальної сферах на сьогодні характерною тенденцією розвитку ювенальної юстиції є тяжіння до некаральних санкцій. Так, відповідно до положень КК України особливостю кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх є те, що по відношенню до них суду надається можливість застосовувати не заходи покарання, а альтернативні їм заходи, зокрема, такі як примусові заходи виховного характеру чи призначення вихователя, які за своєю правовою природою є різновидами кримінально-правових заходів безпеки.

А зараз більш детально про зазначені вище заходи.

Зокрема, ч. 4 ст. 1, 2 ст. 97 та ч. 1 ст. 105 КК України передбачається, що примусові заходи виховного характеру застосовуються (можуть бути застосовані) судом у разі [1, ч. 4 ст. 1, 2 ст. 97, ч. 1 ст. 105]:

1) вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності;

2) звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ч. 1 ст. 97 КК;

3) звільнення неповнолітнього від покарання відповідно до ч. 1 ст. 105 КК.

На відміну від примусових заходів виховного характеру про призначення вихователя згадується тільки у ч. 4 ст. 105 КК України. Зокрема, цей захід не є різновидом примусових заходів виховного характеру, що водночас й дозволяє відносити його до кримінально-правового інституту заходів безпеки. Про самостійний характер призначення вихователя свідчить й те, що він може бути реалізований судом поряд із застосуванням до неповнолітнього одного чи кількох примусових заходів виховного характеру [1, ч. 4 ст. 105].

Примусові заходи виховного характеру та призначення вихователя не слід ототожнювати із заходами чисто педагогічного впливу (характеру). Зокрема, такі різновиди кримінально-правових заходів безпеки відрізняються тим, що, по-перше, вони застосовуються до особливої категорії неповнолітніх – правопорушників, і, по-друге, такі заходи реалізуються виключно на підставі рішення суду.

Найбільш дискусійним у теорії кримінального права залишаються питання, пов'язані зі з'ясуванням того, чи наділені примусові заходи виховного характеру та призначення вихователя елементами кари і чи виступають вони формою реалізації кримінальної відповідальності?

Зокрема, що стосується першої проблеми, то з цього приводу на науковому рівні виробилося дві діаметрально протилежні точки зору. Так, одні учені [2; 3] вважають, що такі заходи наділені елементами кари, інші [4; 5; 6; 7; 8], навпаки, це заперечують. З цього приводу варто зазначити, що саме позиції тих учених, які схвалюють некаральний характер кримінально-правових заходів безпеки в цілому, слід підтримати, оскільки, як правильно зазначає М. І. Хавронюк, досліджуючи інститут заходів безпеки, елемент кари характерний тільки для покарання, а у заходах безпеки він відсутній, так як останні безпосередньо спрямовані на усунення у особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України, наявного у неї «небезпечного стану» [9, с. 5], а не на відплату такої особи за вчинене нею діяння.

Щодо співвідношення примусових заходів виховного характеру та призначення вихователя із формами реалізації кримінальної відповідальності необхідно зауважити наступне. Якщо примусові заходи виховного характеру застосовуються судом до особи неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення у віці, з якого не може наставати кримінальна відповідальність, але на підставі ч. 2 ст. 97 КК України він звільнений від кримінальної відповідальності, їх не доцільно розглядати як форму реалізації кримінальної відповідальності, тому що відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 284 та ст. 484 КПК України суд, який розглядає відповідну кримінальну справу, виносить не обвинувальний вирок, а ухвалу (суддя – постанову) про закриття такої справи та застосування до неповнолітнього тих чи інших примусових заходів виховного характеру, передбачених ч. 2 ст. 105 КК України [1, ч. 2 ст. 97, ч. 2 ст. 105; 10, п. 2 ч. 1 ст. 284, ст. 484].

А якщо на підставі оцінки обставин справи та особливостей особи неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, суд виніс йому обвинувальний вирок, проте за наявності відповідних умов (якщо виправлення такого неповнолітнього можливе без застосування до нього заходів покарання чи внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання) звільнив останнього від кримінальної відповідальності чи покарання із застосуванням до нього того чи іншого примусового заходу виховного характеру, то у такому випадку застосування до особи зазначених вище заходів виступає формою реалізації кримінальної відповідальності [11, с. 48].

Аналогічно слід вирішувати питання про те, чи забезпечує реалізацію кримінальної відповідальності й такий кримінально-правовий захід безпеки як призначення неповнолітньому вихователя.

Застосування судом до особи примусових заходів виховного характеру чи призначення їй вихователя як різновидів кримінально-правових заходів безпеки можливе виключно за наявності фактичних та юридичних (нормативно-правових) підстав. При цьому слід відмітити, що серед фактичних підстав реалізації зазначених вище заходів доцільно, у свою чергу, виокремлювати основну та додаткову обов'язкову фактичні підстави їх застосування. Роль основної фактичної підстави відіграє саме те суспільно небезпечне діяння, яке вчинене особою, незалежно від того, містить таке діяння у собі усі необхідні елементи та ознаки конкретного складу злочину, передбаченого відповідною статтею

Особливої частини КК України, чи ні. Додатковою обов'язковою фактичною підставою їх застосування до відповідної особи є наявність фактичних даних про стан психологічного розвитку такого неповнолітнього, які знаходять своє вираження в обґрунтованому висновку експерта-психолога, та (або) отримані спеціально уповноваженими на те суб'єктами дані про умови життя, виховання, навчання неповнолітнього, ставлення його до навчання та праці тощо.

Поряд із фактичними підставами застосування примусових заходів виховного характеру слід вирізняти й фактичні підстави продовження їх застосування. Зокрема, вирішуючи питання про визначення фактичних підстав продовження застосування до неповнолітнього такого виду примусового заходу виховного характеру як направлення до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, на основі аналізу норм Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», варто звернути увагу на те, що продовження їх застосування до неповнолітніх правопорушників у разі необхідності здійснюється за клопотанням ради загальноосвітньої школи соціальної реабілітації чи професійно-технічного училища соціальної реабілітації, яке подається безпосередньо до суду за місцезнаходженням відповідної школи чи училища [12, ч. 6 ст. 8]. Тому фактичною підставою у цьому випадку слід вважати наявність у особи неповнолітнього негативної поведінки, яка свідчить про те, що він ще повністю не став на шлях виправлення протягом навчання у відповідній навчально-виховній установі.

У категорію юридичних (нормативно-правових) підстав, що забезпечуватимуть законне застосування до особи неповнолітнього примусових заходів виховного характеру чи призначення їй судом вихователя, необхідно включати:

а) статті Загальної частини КК України, які не тільки містять вказівку на такий (-і) захід (-и), а й регламентують інші питання, які мають значення для правильної кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення (інститут множинності, співучасті тощо);

б) статті Особливої частини цього ж Кодексу, які регламентують вчинене винним діяння як протиправне й суспільно небезпечне.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341 – III // ВВР. – № 25-26. – 2001. – Ст. 131.
2. Арькова В. И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним. – Иркутск, 1978. – 58 с.
3. Шаргородский М. Д. Вина и наказание в советском уголовном праве. – Москва, 1945. – 56 с.
4. Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера // Государство и право. – № 6. – 2007. – С. 51-58.
5. Ной И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. – Саратов, 1962. – 156 с.
6. Якубов А. Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право та кримінологія ; уголовно-исполнительное право. – М., 1971. – 305 с.

7. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. – К., 2004. – 240 с.

8. Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України. – Сімферополь, 2005. – 224 с.

9. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. – Юридичний вісник України. – № 22(935). – 2013. – С. 5.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI // ВВР. – № 9 – 10, 11 – 12, 13. – 2013. – Ст. 88.

11. Иванов А. А. Правонарушение и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика. – М., – 2004. – 120 с.

12. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 року № 20/95 – ВР // ВВР. – № 6. – 1995. – Ст. 35.